

خودارزیابی درس پنجم «اختیارات شاعری (۱) زبانی»

۱- مصوت بلند «ی» در چه صورت همیشه کوتاه و مصوت بلند «و» در چه صورت همیشه بلند تلفظ می‌شود؟

جواب: اگر مصوت بلند «ی» در میان واژگان ساده یا کلمه با پسوند و پیشوند یا ضمائر پیوسته بیاید، همواره کوتاه تلفظ می‌شود؛ مانند: بیا، قیامت، پیاله، پیاز، بیاموز و... . مصوت بلند «و» نیز، در واژگان تک هجایی از جمله جو، کو، مو، رو، بو و ... هرگز کوتاه تلفظ نمی‌شود؛ واژه «سو» از این قاعده مستثنی است و در حال اضافه شدن به واژه‌ای، می‌تواند کوتاه شود.

۲- تقطیع مثال‌های زیر، به صورتی که بین کمانک تقطیع شده است، با کدام اختیارات شاعری مطابقت دارد؟

آهوی دشت (U - - U -)	ساقی ما (- UU -)	جادویی (- U -)
بهانه (- - U)	سوی من (- U U)	درخت دوستی (- U - - - U)
	شب و روز (U - - U)	تو گفتی (- - -)

جواب: جادویی (U)، اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «و» در هجای دوم

ساقی ما (UU-)، اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی»

آهوی دشت (UU-)، اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «و» در هجای دوم، و اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای سوم

درخت دوستی (U - - - U-)، اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در پایان هجای سوم

سوی من (UU-)، اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند در پایان واژه «سو»

بهبانه (U--)، اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در پایان کلمه

تو گفתי (---)، اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در پایان کلمه «تو»

شب و روز (U - - U)، اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در واو عطف هجای دوم

۳- پس از تقطیع هجایی ابیات زیر، اختیارات شاعری زبانی به کار رفته در هر کدام را مشخص کنید.

الف) گفت: ای پسر این نه جای بازی است / بشتاب که جای چاره سازی است نظامی

پایه‌های آوایی	گف تی (۱) پ س	رین (۲) ن ج ا ی	با زیست
وزن	بش تا ب ک	ج ا ی چ ا ر	سا زیست
نشانه‌های هجایی	U U - -	U - U -	- -
	مستفعل	فاعلات	فع لن

۱- اختیار زبانی حذف همزه در هجای دوم مصراع اول

۲- اختیار زبانی حذف همزه در هجای پنجم مصراع اول

ب) فریاد که در رهگذر آدم خاکی / بس دانه فشاندند و بسی دام تنیدند فروغی بسطامی

پایه‌های آوایی	فر یا د ک	در ره گ د	ر (۱) آ د م	خا کی
وزن	بس دا ن ف	شان دن د ب	سی دا م ت	نی دند
نشانه‌های هجایی	- U - -	- U - -	- U - -	- -
	مستفعل	مستفعل	مستفعل	فع لن

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای نهم مصراع اول

پ) بر همه اهل جهان سید و سرور علی است / در ره دین خدا، هادی و رهبر علی است قدسی مشهدی

پایه‌های آوایی	بر ه م اه	ل (۱) ج ه ان	سی ی د سر	ور ع لیست
وزن	در ر ه دی	ن (۲) خ دا	ها دی (۳) ی ره	بر ع لیست
نشانه‌های هجایی	- U U -	- U -	- U U -	- U -
	مفتعلن	فاعلن	مفتعلن	فاعلن

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای پنجم مصراع اول

۲- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) هجای پنجم مصراع دوم

۳- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی» در هجای نهم مصراع دوم

ت) ز دو دیده خون فشانم ز غمت شب جدایی / چه کنم که هست اینها گل باغ آشنایی عراقی

پایه‌های آوایی	زِ دُ دِی دِ	خُن فِ شَانِم	زِ غَمَتِ شَ	بِ (۱) جُ دَا یِی
وزن	فعلات	فاعلاتن	فعلات	فاعلاتن
نشانه‌های هجایی	-- UU	-- U -	-- UU	-- U -
	چِ کُ نَمِ کِ	هَس تِ اَیْنِ هَا	گُلِ بَاغِ	آ شِ نَا یِی

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای سیزدهم مصراع اول

ث) تفرّج کنان در هوا و هوس / گذشتیم بر خاک بسیار کس سعدی

پایه‌های آوایی	تَ فَر رُجْ	کُ نَانِ دَر	هَ وَا وَ (۱)	هَ وَس
وزن	فعولن	فعولن	فعولن	فعل
نشانه‌های هجایی	-- U	-- U	-- U	- U
	گُ ذَش تِی	مِ بَر خَا	کِ بَس یَا	رِ کَس

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (واو عطف) در هجای نهم مصراع اول

ج) من نمی‌گویم زیان کن یا به فکر سود باش / ای ز فرصت بی‌خبر در هر چه هستی، زود باش بیدل

پایه‌های آوایی	مَنْ مِی گُو	یَمِ زِ یَانِ کَنْ	یَا بِ فِکْرِ (۱)	سُو دِ بَاش
وزن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن
نشانه‌های هجایی	-- U -	-- U -	-- U -	- U -
	اَی زِ فَر صَت	بِی خَ بَر دَر	هَر چِ هَس تِی	زُو دِ بَاش

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای دوازدهم مصراع اول

۲- اختیار وزنی، بلند بودن هجای پایانی دو مصراع

ج) بیچارگی ورا چو دیدند / در چاره‌گری زبان کشیدند نظامی

پایه‌های آوایی	بِی چَا رِ گِی (۱)	بِی (۲) وُ رَا چُ	دِی دَنْد
وزن	مستفعل	فاعلات	فعل لن
نشانه‌های هجایی	UU --	U - U -	--
	دَر چَا رِ گَ	رِی زَ بَانِ کِ	شِی دَنْد

- ۱- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی» در هجای چهارم مصراع اول
 ۲- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای پنجم مصراع اول.
 ۳- اختیار وزنی، بلند بودن هجای پایان دو مصراع.

* پایه‌های آوایی بیت به صورت «مفعول مفاعلهن فعولن» نیز قابل جداسازی است. این گونه جداسازی تغییری در کشش‌های هجایی یا اختیارات شاعری به وجود نمی‌آورد.

ج) خَلَدَ گر به پا خاری آسان برآید / چه سازم به خاری که در دل نشیند؟ طبیب اصفهانی

پایه‌های آوایی	خَ لَدَ گر	بِ پا خا	ری (۱) یا (۲) سان	بَ را (۲) یَد
وزن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن
نشانه‌های هجایی	-- U	-- U	-- U	-- U
	چِ سا زم	بِ خا ری	کِ در دل	نِ شی ند

- ۱- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی» در هجای هفتم مصراع اول
 ۲- اختیار زبانی حذف همزه در هجای هشتم و یازدهم مصراع اول

خ) همه برگ بودن همی ساختی / به تدبیر رفتن نپرداختی سعدی

پایه‌های آوایی	هَم (۱) بر	گ بو دَن	هَمی سا	خ تی
وزن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعولن
نشانه‌های هجایی	-- U	-- U	-- U	- U
	بِ تد بی	ر رف تن	نَ پر دا	خ تی

- ۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه پایان کلمه در هجای دوم مصراع اول
 د) آمد سوی کعبه سینه پر جوش / چون کعبه نهاد حلقه در گوش نظامی

پایه‌های آوایی	آ مد سو (۱) یِ	کَع بِ سی نِ	پُر جوش
وزن	مستفعل	فاعلات	فَع لِن
نشانه‌های هجایی	U U --	U - U -	--
	چُن کَع بَ نَ	ها د حل قِ	دَر گوش

- ۱- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند در هجای سوم مصراع اول
 ۲- اختیار وزنی بلند بودن هجای پایانی دو مصراع

ذ) سوی چاره گشتم ز بیچارگی / ندادم بدو سر به یکبارگی فردوسی

رِگی	زِبی چا	رِگش تم	سو(۱)ی(۲) چا	پایه‌های آوایی
رِگی	بِیک با	بِ دو سر	نَ دا دم	
فعل	فعلون	فعلون	فعلون	وزن
- U	-- U	-- U	-- U	نشانه‌های هجایی

۱- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «و» در هجای نخست مصراع اول

۲- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره پایان کلمه) در هجای دوم مصراع اول

ر) نکوهش مکن چرخ نیلوفری را / برون کن ز سر باد و خیره سری را ناصرخسرو

فَری را	خِ نی لو	مَ کن چر	نِ کوهش	پایه‌های آوایی
سَری را	دُخی ر(۱)	زِ سر با	بُ رون کن	
فعلون	فعلون	فعلون	فعلون	وزن
-- U	-- U	-- U	-- U	نشانه‌های هجایی

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (پایان کلمه) در هجای نهم مصراع دوم

۲- وزن این بیت همسان تک لختی است.